

תוכן העניינים

ז	תודות
	יותם חותם
ט	הקדמה: נעורים והזמן המודרני
	יותם חותם
3	נעורים כאסטרטגיה: תאולוגיה פוליטית, ציונות וזמן
	שרון גורדון
16	הפרויקט להצלת המודרנה: אריך גוטקינד ועמנואל לוינס על נעורים, זקנה ומוות
	עופר נורדהיימר נור
34	האסתיקה האנרכיסטית של 'השומר הצעיר' בשנות העשרים ותפיסת העולם הטרגית
	אולריקה פילרצ'יק
45	קהילה: בני נוער יהודים כצלמים וכמצולמים, 1924-1938
	חלק שני: תולדות תנועת הנוער
	יורגן רוילקה
65	על תולדות תנועת הנוער בגרמניה מראשית המאה העשרים
	דניאלה נויזר
	חיפוש זהות ואיקונוגרפיה של זיכרון: תנועת הנוער היהודית-גרמנית
74	1912-1933

חלק שלישי: נעורים יהודיים באירופה ובהגירה

עדי גורדון

89 החיפוש אחר דור מלחמת העולם הראשונה של יהדות מרכז אירופה:
'ולטביהנה' ו'ברית שלום'

שטפני שולר־שפרינגרום

107 להיות שייך: קומוניסטים יהודים צעירים ברפובליקת ויימר

הלגה אמבכר

120 לנין או ז'בוטינסקי? נוער יהודי בולצבורג והחיפוש אחר זהות
לאחר מלחמת העולם הראשונה

זוהר מאור

131 דימויים של נעורים ב'חוג פרג' בתחילת המאה העשרים

רינה פלד

149 'השומר הצעיר' בארץ ישראל: מאינדיבידואליזם ניטשיאני
לקולקטיביזם לניניסטי־סטליניסטי

בעז נוימן

168 גנאולוגיות של לאומיות

המשתתפים בקובץ

191

הקדמה: נעורים והזמן המודרני

יותם חותם

הממרה 'העולם שייך לצעירים' מוכרת לכולנו. אם לשפוט על פי התרבות הפופולרית של ימינו ותרבות הצריכה, נדמה כי מלוא כל העולם שסביבנו – אם בגלוי ובמוצהר אם בהיחבא ובמשתמע – כבודה. ברם כנגד זאת מונחת לפתחנו לא רק השאלה העיונית: מהי ההווה צעירה שבה מדובר, אלא גם זו ההיסטורית: ממתי מקבלת הווה זו את משמעותה.

בתשתית קובץ מאמרים זה עומדת תזה הקשורה בשתי שאלות אלו. את התזה הזו ניתן לנסח בקצרה כך: לקראת סוף המאה התשע עשרה ותחילת המאה העשרים, בנסיבות של משבר תרבות במרכז אירופה דובר הגרמנית, הופיע מושג חדש של 'נעורים'.¹ דובר באידאל של קיום צעיר ועצמאי – מעין מחוז של צעירים – מחוץ למסגרות החברה, התרבות והחוק, כנגד המסגרות הללו וכתשובה למשבר שבו הן שריוות לכאורה.² למושג זה של 'נעורים' היה טווח משמעותיות רחב במסגרות תרבותיות וחברתיות: בהגות, בספרות, באמנות, בדימוי האסתטי ובוודאי גם בתנועות האידאולוגיות הגדולות של התקופה.³

1 הקשר בין תהליך המודרניזציה המואץ ותחושת 'משבר התרבות' מודגש בספרות הענפה על התקופה. לדוגמאות מייצגות Jürgen Kocka, *Bürgertum im 19. Jahrhundert: Deutschland im europäischen Vergleich*, München 1988; Reinhart Koselleck, *Critique and Crisis: Enlightenment and the Pathogenesis of Modern Society*, Cambridge 1988; Michael Tiech & Roy Porter (eds.), *Fin de Siècle and its Legacy*, New York 1990; Wolfgang Hardtwig & Harm-Hinrich Brandt (Hrsg.), *Deutschlands Weg in die Moderne. Politik, Gesellschaft und Kultur im 19. Jahrhundert*, München 1993; Geoff Eley (ed.), *Society, Culture, and the State in Germany, 1870-1930*, Ann Arbor 1996

2 על כך שהקשר בין מושג ה'נעורים' (Youth/Jugend) ובין 'היות צעיר' הוא מודרני ופרי התקופה הנדונה כאן ראו גם: Philippe Aries, *Centuries of Childhood: a Social History of Family Life*, New York 1962, pp. 29-31, המזהה את המשמעות המרכזית של המושג המודרני בהתייחסותו לתקופת התבגרות (adolescence), וזאת בהשוואה לימי הביניים, שם שימש המושג לתיאור תקופת החיים (Age of Life) המרכזית והבוגרת של האדם. באשר לתזה הזו, ניתן לחשוב על החידוש בתקופה המודרנית בעצם הקישור בין 'נעורים' לבין 'היות צעיר' מחד גיסא ומאידך גיסא בהמשכיות של תפיסת ה'נעורים' מימי הביניים והעת החדשה המוקדמת, באופן שבו עדיין מחשיבים אותם כתקופה המרכזית בחיי האדם.

3 עמדה זו מנוגדת לתפיסה השוללת עיקרון אחד להתפתחות של תנועות נוער באירופה. כמו אצל: מתתיהו מינץ, חבלי נעורים. התנועה השומרית 1911-1921, ירושלים 1995, עמ' 9.

כך למשל דיבר ק' ג' יונג על ארכיטיפ העולם הנצחי (Puer Aeternus), ולטר בנימין כתב על 'המטפיזיקה של הנעורים', וקרל מנהיים פיתח את מושג ה'דוריות', השב ועולה כמעט בכל דיון שעניינו שכבת צעירים חדשה. הוגים אחרים בני התקופה כאוסוולד שפנגלר ואריך גוטקינד התמקדו בסוגיית הנעורים, כל אחד על פי דרכו.⁴ מחזהו של וודיקנד 'האביב המתעורר' עסק אף הוא בחוויית הנעורים כמרחב אוטונומי, וכך גם אירוי של פידוס, שהאסתטיקה שלהם נגעה בעיקר לצעירים.⁵

לצד מגוון התופעות הללו ששיקפו את המצב החדש היו תנועת הנוער (Jugendbewegung), שצמחה בחילוף המאות, והתרבות המיוחדת שהתגבשה במסגרתה צורת הביטוי המובהקת של 'נעורים', ויש להן הד עד ימינו אנו. במובן זה שיקפה תנועת הנוער את רוח תקופתה, הגם שהייתה בעלת אופי ייחודי משלה. ככל שהדברים אמורים בהיסטוריה הייחודית של תנועת הנוער הגרמנית, מקובל לראות ב'וואנדרפוגל' (Wandervogel, 'ציפור נוד') את תנועת הנוער הראשונה.⁶ רשמית נוסדה התנועה ב'4 בנובמבר 1901, אך קדמה לה פעילות של צעירים משנת 1896, פעילות שהחלה ברובע שטגליץ בברלין. רוב הצעירים שחברו לתנועת הנוער הו (בעיקר בין הגילים 12-19), ולאחר מכן ל'נוער הגרמני החופשי' (Freideutsche Jugend), באו ממשפחות בורגניות ומשכילות. הם שאפו לעצב חיי נוער עצמאיים משוחררים מכל השפעה חיצונית – של החברה, של התרבות, של בית הספר ושל המבוגרים ובוודאי הושפעו מהרוח הנאורוֹמנטית של תקופתם. אל שיאה הגיעה תנועת הנוער הגרמנית במפגש למרגלות הר מייסנר באוקטובר 1913, שבו נוסח מושג ה'נעורים' (נוסחת מייסנר) כאידאל של תנועת הנוער. למושג ה'נעורים' בכלל ולתנועת הנוער בפרט הייתה וריאציה יהודית-גרמנית ייחודית, שהייתה קשורה בטבורה לאווירה הכללית ותורגמה לתחום המשמעותי היהודי.

'גיל הנעורים', 'חויית הנעורים', 'מחוז של נעורים' – כל אלו הפכו בדרכים שונות למטפורות מרכזיות בתרבות של התקופה. הם שיקפו תשומת לב גוברת לנוכחות של

4 לדיון ממצה על המושג שטבע יונג ראו Marie Louise von Franz, *Puer Aeternum*, Zürich 1970 על בנימין ראו Walter Benjamin, *Selected Writings*, Vol I, 1913–1926, Marcus Bullock & Michael Jennings (eds.), Harvard 2004 Oswald Spengler, *Politische Plichten der deutschen Jugend*, München 1924 Karl Mannheim, *Diagnose unserer Zeit: Gedanken eines Soziologen*, Zürich 1951 על גוטקינד ראו מאמרה של שרון גורדון בקובץ זה.

5 Frank Wedekind, *Frühlings Erwachen*, München 1906
6 מקבילתה היא תנועת הנוער 'הצופים' מייסודו של באדן פאוול, שצמחה בבריטניה באותן שנים והשפיעה על תנועות נוער שונות ביבשת. על התפתחות 'הצופים' בבריטניה ראו למשל John R. Gillis, 'Conformity and Rebellion: Conflicting Styles of English and German Youth, 1900–1933', *History of Education Quarterly* 13, 3 (1973), pp. 249–260; Paul Wilkinson, 'English Youth Movements', 1908–1930, *Journal of Contemporary History* 4, 2 (1969), pp. 3–23

צעירים ולמשמעות של 'היות צעיר'. תופעה חדשה זו הובילה למשל את פיליפ ארייס לראות בהמצאת ה'נעורים' את התופעה המכוננת של המאה העשרים, באותו אופן שהמצאת ה'ילדות' הגדירה לידו את החברה במאה התשע עשרה.⁷

ברם מהו מושג ה'נעורים' שמדובר בו כאן? ברקע להתגבשותו של מושג זה ניתן לדבר על שינויים דמוגרפיים שחלו באירופה בעת המודרנית. שינויים אלו המריצו את המחקר לדון בהמצאתן או בכינון של שכבות גיל חדשות בתקופה המודרנית, כגון 'ילדות' ו'זקנה'.⁸ ההתמקדות במשקלו הסגולי של דור צעירים מהמחצית השנייה של המאה התשע עשרה, שהסיטה את מרכז הכובד החברתי מן המבוגרים, שייכת לתחום הדיון הזה. עם זאת, לא סוגיות הדמוגרפיה הן העיקר כאשר באים לדון במושג ה'נעורים' ובמשמעויותיו אלא דווקא קשר עיוני בין 'נעורים' לבין העולם המודרני וחויית המשבר, ובקשר זה, כמדומני, יש להתמקד.

התמקדות בקשר בין 'נעורים' ובין העולם המודרני יכולה להוביל לאחת משתי אפשרויות הניתוח שלהלן. האפשרות האחת היא להצביע על קשר סיבתי פשוט בין השניים – לכאורה אילולא המודרנה ותוצריה (מדע, רפואה, תזונה, סניטציה ואף שינויים בהתארגנות החברתית ובתפקידו של הנער הצעיר במסגרת החברתית) לא ניתן היה לדבר על שכבת צעירים ברחבי אירופה. האפשרות השנייה מורכבת יותר, והיא מתייחסת לקשר הפנימי שבין מושג ה'נעורים' לבין העולם המודרני. נקודת המוצא לאפשרות זו נטועה באבחנה כי הדימוי של המודרנה, המתבוננת בבבואתה שלה, הוא התחדשות, וה'נעורים' הם הקורפוס – הגוף – של אותה התחדשות, הצלם הקונקרטי של הרוח המודרנית. נוכח משבר תרבות עמוק שאפיין את התודעה המרכז אירופית במפנה המאה הייתה משימתו של האדם חיפוש אחר שורשי המשבר ואחר התשובות לו. האדם הזה היה הצעיר. לא מדובר בגיל כרונולוגי – הגם שהוצגה קורלציה בין גיל המשתתפים בפרויקט הנעורים לבין רעיון הנעורים – אלא בדגם המחשבה, באידאל מופשט, בדימוי, במרכיב של תודעה. 'נעורים' הפכו זהים ל'מודרניות', ובתוך כך הפכו נשאים של המרד ושל ביקורת המודרנה כנגד עצמה. הם הפכו זהים לזמן החיפוש אחר משמעות חדשה כנגד התרבות הנוהגת, זהים למשמעות כתכלית לשם עצמה, ובמובן המופשט ביותר – זהים לזמן הנצחי, שמעבר לזמן ההיסטורי, אלה שהתחדשות מכוונת אליהם. מבחינה זו היו ה'נעורים' לסמלו הפנימי, התודעתי של הזמן המודרני. הואיל וכך הם הכילו את כל המתחים של המודרנה – מהתשתית התאולוגית של החילון ועד השאיפות למרד בקיים, בתרבות, בהורים ובחוק. מושג ה'נעורים' היה אפוא איקונוגרפי ואיקונוקלסטי כאחד. איקונוגרפי בתוך תרבות הנעורים שצמחה וכן בתפיסת הגוף, באסתטיקה, בתאולוגיה ובתפיסת הזמן שהזינו תרבות זו; איקונוקלסטי כנגד התרבות

7 ארייס (לעיל הערה 2), עמ' 33.

8 ארייס (לעיל הערה 2), עמ' 33-49.

שיצא ממנה, שזוהתה עם דור ההורים, עם התרבות הליברלית-בורגנית שייצגו ועם הזמן ההיסטורי שאותם צעירים שאפו להשתחרר ממנו.

ראוי להדגיש כי 'נעורים' היו פרויקט של אדם מסוג מסוים מאוד – גבר בורגני משכיל. מדובר היה אפוא בעניין פנים-בורגני: התעוררות של תנועות נעורים מקרב הבורגנות הגרמנית שמרדו בתרבות שגדלו בתוכה.⁹ מדובר בתופעה מודרנית-בורגנית ששאפה לראות את עצמה כמורדת בירושתה המודרנית ובמסורתה הבורגנית, יוצאת אל מחוץ לגבולותיהן ומקימה לה תחום חיים חדש. יחד עם זאת, מדובר היה בעיקר בתופעה שנגעה לגברים צעירים והתגבשה עבורם, ותנועת הנוער משמשת לראיה: האחוזה בתנועת הנוער הייתה אחווה גברית, ואידאל הנעורים התייחס לגוף הגברי. הוא הדין בפסיכולוגיה של הצעיר: עצם חוויית היסוד שיוחסה לו בתהליך התגבשותו, בשנות ההתבגרות שלו, ושקובעה במדע הפסיכולוגיה של התקופה כחווייה הנורמטיבית מניחה בתשתיתה צעיר זכר בלבד.¹⁰ זאת ועוד, אם נשיות קיבלה משמעות כלשהי בהקשר זה היה זה רק בהיותה אירוע גברי פנימי: היא תפסה את מקומה בין השאר בנימה ההומורארטית שעל פי הנס בליהר ליוותה את תנועת הנוער מרגע כינונה.¹¹ מערכת ההקשרים הפנימית שדובר בה כאן מאפשרת להפוך את ה'נעורים' – שקיבלו משמעות תרבותית – לסמל התקופה ואת הזמן שבו התגבשה תפיסה זו ל'תור הנעורים'. אפשר כי מרגע שקובע כסמל של תרבות הפך מושג ה'נעורים' חיוני להבנתן של תופעות היסטוריות וחברתיות שמעבר לגבולות ההיסטוריים, המגדריים והגאוגרפיים של תקופת התגבשותו: ממרד הסטודנטים של שנות השישים ועד תרבות הצריכה ומיתוס היופי של ימינו אנו – רעיון של נעורים מצוי בתשתית התופעות הללו כולן.¹² ואולם זהו דיון החורג אל מעבר לגבולותיו של קובץ זה.

'תור הנעורים' הוא אפוא המסגרת שבתוכה קמה פרשנות יהודית, שצמחה על רקע הסביבה התרבותית הגרמנית ועם זאת הייתה בעלת גוון ייחודי מבחינת תוכנה, מערכת

9 לעניין זה ראו למשל George L. Mosse, *The Culture of Western Europe: The 19th and 20th Century*, Boulder, Colorado 1988, p. 216

10 זו ביקורת יסוד על הפסיכולוגיה הפרוידיאנית ונגזרותיה. ראו למשל קרול גיליגן, בקול שונה, התיאוריה הפסיכולוגית והתפתחות האשה, תל אביב 1995, עמ' 165-186.

11 חיבורו של בליהר היה הראשון שנכתב על תנועות הנוער: Hans Blüher, *Wandervogel. Geschichte einer Jugendbewegung*, Berlin und Prien 1919. על מקומה של ההומורארטיקה בעיצוב הדימויים הגבריים המודרניים ועל הפרשנות המיוחדת שהעניקו תנועות הנוער לאידאל הגברי ראו גם George L. Mosse, *Nationalism and Sexuality*, New York 1985; idem, *The Image of Man*, New York 1982

12 מרד הסטודנטים פרץ על רקע מחאה פנימית של סטודנטים נגד המדיניות האקדמית בצרפת, ברם הוא התפתח לכדי מחאה חברתית-תרבותית רחבה הרבה יותר ששילבה אידאולוגיה סוציאליסטית עם אסטרטגיה של ההתחדשות שנושאה הם הצעירים. לעניין זה ראו זאק סובאדו, אלן זסמאר ודניאל הכן-בנדיט, מרד הסטודנטים: אישי התנועה אומרים את דברם, תל אביב תשכ"ט, עמ' 9-20, 83-94.

הסמלים שלה, האסתטיקה ותחומי העניין שנקשרו בה. כאשר מדברים על פרשנות יהודית-גרמנית למצאי התרבותי והתודעתי של התקופה עולות שתי אפשרויות: הראשונה מתייחסת למובן הצר של המושג – תנועות נוער והתארגנויות של צעירים בגרמניה גופא. בהקשר זה מדובר על תנועות נוער כמו ה'בלאו-ווייס' (Blau-Weiß), 'תכלת-לבן', 'קדימה' או ה'יי"ב' (Jung-jüdischer Wanderbund), 'אגודת המטיילים (היהודים הצעירים)' לצד ארגוני סטודנטים או התארגנויות ספורט של צעירים יהודים בברלין, במינכן, בפרנקפורט ובערים אחרות בגרמניה. גישה מצמצמת כזו נשענת על המשמעות הלאומית של המושג 'גרמני', אך היא מחמיצה את העיקר, הטמון דווקא במשמעות התרבותית של המושג. זו אפוא האפשרות השנייה – לדון במושג מבחינתו התרבותית, שבמרכזה השפה הגרמנית, כמושג שהיה רלוונטי למרכז אירופה בכללותו ולא הצטמצם למדינת הלאום הגרמנית.¹³ במונחים תרבותיים היה דגם המחשבה היהודי-גרמני תקף לצעירים יהודים בכל רחבי מרכז אירופה – בפרג, בלובו, בולצבורג או בווינה, לתנועות נוער כמו 'השומר הצעיר' ולאידאלים מכוננים כגון 'חלוציות'. בהקשר זה אין להסתפק בהשפעת התרבות הגרמנית במובנה הפשטני, אלא יש להבין את האופן שבו זרמו הדרמה והאווירה של התקופה אל תוך עולמם הייחודי של הצעירים היהודים, כתשתית לפרשנות יהודית ספציפית של דגם המחשבה הכללי. המפגש של הנוער היהודי עם ארץ ישראל הוא צומת דרכים היסטורי חשוב נוסף משום שהוא מכיל בתוכו הן את ה'הגירה' של רעיונות ממרכז אירופה הן את עיצובם מחדש בהווה של המזרח התיכון. פרשנות יהודית ספציפית זו, על ההיסטוריה הייחודית לה, היא כאמור עניינו של הקובץ.

קבוצת המאמרים הראשונה בקובץ זה עניינה סוגיות תאורטיות שונות הנגזרות מרעיון ה'נעורים' וממיקומו ההיסטורי. 'נעורים' יוצגו כאסטרטגיה תאולוגית-פוליטית מודרנית (יותם חותם), כסמל המופיע במרכזם של שני גלגולים של דיון הגותי על משמעותה של המודרנה (שרון גורדון), כאידאל טרגי לכינונה של זהות יהודית חדשה (עופר נורדהיימר נור) וכמוטיב אסתטיאטי העומד בפני עצמו (אולריקה פילרצ'יק). קבוצת המאמרים השנייה מסרטטת עבורנו את הרקע ההיסטורי של תנועות הנוער הגרמניות (ירגן רויילקה) ושל התנועות היהודיות-גרמניות (דניאלה נויור) כמקרה פרטי וייחודי.

הקשר בין מרד הסטודנטים וסוגיית ה'נעורים' משמש עוגן גם להגותו של הפילוסוף היהודי-צרפתי לוינס. ראו עמנואל לוינס, 'הנעורים של ישראל', עמנואל לוינס, תשע קריאות תלמודיות, תל אביב 2001, עמ' 153-171. על המושג 'מיתוס היופי' התמוה נעמי וולף, מיתוס היופי: על השימוש בייצוגים של יופי נגד נשים, תל אביב 2004. התזה שבמרכזו רלוונטית כמדומני בכל הקשור לסוגיה שבמרכזו קובץ זה: 'נעורים', כאשר הם משועתקים אל נשים, הופכים מכלי אמנציפטור ל'מכשיר לדיכוי ולשליטה.

13 Dan Diner, *Gedächtniszeiten. Über jüdische und andere Geschichten*, München 2003,

קבוצת המאמרים השלישית סובבת סביב תופעות נעורים יהודיות-גרמניות שונות באירופה ובהגירה. הללו ילמדו הן על ההיסטוריה הייחודית להן הן על התשתית המשותפת לכולן. בעולם הצעירים המרכז אירופי יעסקו הניתוח של 'דור 1914' (עדי גורדון), העמדה היהודית-קומוניסטית המתריסה כנגד הזיהוי בין תנועות הנוער היהודיות לבין עמדה ציונית (שטפני שולר-שפרינגורום), החיפוש אחר זהות של נוער יהודי בולצבורג (הלגה אמבכר), והמיסטיקה בחוג של פרג (זהר מאור). בהוויית הצעירים במחוז ההגירה תעסוק הדוגמה של 'השומר הצעיר' (רינה פלד), ויחתום את קובץ זה ניתוח חדש של תשוקת החלוצים לארץ (בעז נוימן).

כל המאמרים הללו הם ביטוי למחקר ההיסטורי העדכני, לאופיו פורץ הגבולות, לערנות הגוברת לסוגיות של מגדר כמו גם לבחינה המתמדת של מקורות חדשים ושל פרספקטיבות חדשות לניתוח. בעיקרם מאמרים אלו הם בבחינת חידוש לקורא העברי. הם מעידים על המורכבות שבה משתלבת היסטוריה יהודית בהיסטוריה כללית, ואפשר, כפי שכבר טענו היסטוריונים כמו דן דינר ודייוויד מאיירס, גם על האופן שבו ניתן לראות בהיסטוריה יהודית 'פרדיגמה' להיסטוריה כללית.